

Kocsis János Balázs: Területfejlesztés Budapesten 1950 és 1985 között. A döntéshozatali mechanizmus és fejlesztések társadalmi háttere.

Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 168 oldal.

2006-ban látott napvilágot Kocsis János Balázs városszociológus könyve a pártállam budapesti területfejlesztéséről. A várostörténészek a Szerző több tanulmányát is ismerhetik,¹ aki most elméleti helyett feltáró munkát végzett. Igen nehéz helyzetben volt, mert olyan kitűnő szerzők mint Preisich Gábor vagy Csizmady Adrienne 1998-ban, illetve 2003-ban² megjelent művei után kellett ugyanazon a téren újat mutatnia. A kötet bevezetőjében leszögezte, hogy a korszak területfejlesztési koncepcióit vizsgálta, és leginkább egy problémára koncentrált: a szocialista korszak lakáshelyzetére. Azon belül is a legérzékenyebben azt a problémát járta körül, hogyan viszonyultak a döntéshozók ahhoz a kérdéshez, hogy a főváros egykori peremkerületei lakásproblémáinak megoldására a családi házak vagy a lakótelepek építése-e a megfelelőbb módszer.

A szerző kutatásait levéltári, döntő többségében Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrzésében lévő forrásokra alapozta. Korabeli idézetekkel nemcsak színebbé tette írását, de segítségükkel jobban belekóstolhatunk a pártapparátus nyelvhasználatába, gondolkodásmódjába is. Az idézetek mind újabb és újabb aspektusból villantják fel a Rákosi- és Kádár-rezsim szörnyű lakáskörülményeit, és a megfelelően citált mondatok sokszor egy oldalon belül is többször megváltoztatják a bennünk már-már kialakulóban levő képet. Már elítélnénk azt a tanácsi dolgozót, aki így vélekedik az esztétikumról: „én nem félek attól, hogy a külső területüket jobban elcsúfítjuk [olcsó, alacsony minőségű családi házak építésével], mint ahogyan el vannak csúfítva.” De rögtön megváltozik a véleményünk, ha tovább olvassuk: „Az Illatos úti házak kívülről még elfogadhatóak, de a lakások szörnyen néznek ki. Egyszoba-konyhás lakásokba 14 ember is lakik helyenként. A legegészségtelenebb levegő uralkodik. Ezt a kérdést másképpen megoldani nem lehet, mint olcsóbb, több lakást építtetni”. (51.) Olyan érdekességek is előkerülnek, amelyek nem feltétlen közismertek, például a hetvenes években egy beszámoló szerint „a házigyárakból kapnak a dolgozók kiselejtezett paneleket, amelyekből akár kétszintes házakat is építhetnek”. (132.)

A kötetből megismerhetjük azokat a tényezőket, amelyek a budapesti tanácsokat hátráltatták a lakásépítési koncepciók teljesítésében. Ezekben nemcsak a gazdasági viszonyok, de a különböző „felettes” hatóságok, mint az Építésügyi Miniszté-

¹ Pl. Kocsis János Balázs: A szuburbanizáció jelenségének főbb elméleti megközelítései a városszociológiai és más rokon tudományterületek irodalmában. *Tér és társadalom* (14.) 2000. 2–3. 311–321. A szerző többek között a Politikátörténeti Intézet Kht. Településfejlesztés és városszociológia a XX. században nevű kutatócsoportban tevékenykedik.

² Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története 4. köt., 1945–1990.* Budapest, 1998.; Csizmady Adrienne: *A lakótelep.* Budapest, 2003.

rium, Honvédelmi Minisztérium, Belügyminisztérium önhatalmú, és szűklátókörű döntéshozói is közrejátszottak.

A szerző maga írja, hogy kutatásait e témakörben folytatni kívánja, ezért néhány hibára, hiányosságra talán nem haszontalan felhívni a figyelmet. A bevezetést követő első két fejezet az 1873-as város egyesítéstől a II. világháború végéig mutatja be a városfejlesztési törekvéseket, elveket, az ezekért felelős személyeket, az alkalmazott építészeti stílusokat, illetve a város peremkerületeinek fejlődését 1950 és 1985 között. Az első a szerzőnek a leicesteri egyetemen írt szakdolgozatán, a másik Preisich Gábor könyvein alapszik. Mivel nem illeszkednek annyira szervesen a kötetbe, mint a további fejezetek, egy kicsit az az érzésünk, hogy Kocsisnak nem volt szíve kihagyni a tanulmányból ezeket a már meglévő szövegeket. Talán ennek köszönhető a kissé hosszúra nyúlt nemzetközi kitekintés, viszont itt még nagy érzékenységgel mutatott be társadalomtörténeti problémákat (pl.: mentalitás, túlszűfolttság). A tárgyalt időszakban viszont hiányzik a nemzetközi összehasonlítás, pedig ennek van már a szocializmus időszakában és napjainkban is feldolgozott irodalma.³ Nem tudjuk meg, vajon készültek-e olyan meg nem valósult koncepciók a főváros rendezéséről, amelyek európai mértékkel is megfelelők lettek volna, és egyáltalán nem olvashatunk a nyugat-európai modellekről.

A peremkerületek bemutatása egyébként több olyan problémát (Általános Rendezési Terv, budai hegyvidék beépítése stb.) is felvet, amivel csak később kellene foglalkoznia, itt bőven elég lett volna a peremkerületek 1950 előtti fejlődését, a fővároshoz csatolását és a korábbi fővárostól való eltéréseket megmutatni. Lábjegyzetek és hivatkozások hiányában nehéz különválasztani Preisich és a szerző kutatásait, a szövegben csak dr. Körner Zsuzsa könyvére hivatkozik, így méltán hihetnénk, hogy csupán a szerző által említett két kötet kivonatát olvasuk. Preisich Gábor kritika nélküli központi szereplője a műnek, a szakirodalmi hivatkozások java része őt említi, több fejezetben is bevallottan rá támaszkodik a szerző, és a kötet feléhez érve már kissé zavaróan sok idézetet olvashatunk tőle. Azt azonban el kell ismerni, hogy mindig fontos idézetekről van szó, fel sem merül a „lapkitöltés” gondolata, és Preisich szavai jól szemléltetik a szakemberek és a politikai apparátus közt sokszor fellépő ellentétet.

A bevezetőben viszont szükségesnek tartottam volna, hogy bemutassa a vizsgált testületek rövid történetét, hiszen nem mindenki számára világos, mikor és mit jelent a Pártbizottság, Politikai Bizottság vagy a Végrehajtó Bizottság (=VB), Párt Végrehajtó Bizottság, mikor beszélhetünk Budapest Székesfőváros Tanácsáról és Budapest Főváros Tanácsáról. A kor hektikus szóhasználatát és rövidítéseit a szerző nem bírálta felül, nem egységesítette, ezért olyan érzésünk támad, mintha néha maga sem tudta volna eldönteni, hogy melyik szervről ír: különböző nevekkal és rövidítésekkel illetve például az MDP Budapesti Bizottság Párt Végrehajtó Bizottságát (Budapesti Pártbizottság Végrehajtó Bizottsága <BPVB>,

³ Szelényi Iván (szerk.): *A szocialista városok és a szociológia*. Budapest, 1971, illetve dr. Körner Zsuzsa – Nagy Márta: *Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Budapest, 2006.

Párt Végrehajtó Bizottság <PVB>). Budapest esetében a világos szétválasztás érdekében szerencsésebb lett volna a „központi szervezet” elnevezés helyett a *vezető testület* használata.

A kötet alcímében is szerepel, így hasznos lett volna a pártállam döntéshozó mechanizmusának ismertetése is, melyhez hatásköri listákat is fel lehet használni. Nem egyszer történik is erre utalás (pl. 39–40.), de több fejezetben szétszórva, és szerintem nem a megfelelő helyen. Különösen érdekes lett volna, ha megismerjük, hogyan született meg az elhatározás egy adott terület átépítéséről, és egy másik szemszögből pedig azt, hogyan népesült be az adott városrész, milyen utakat kellett az egyének bejárnia, hogy megkapja a kölcsönöket, a lakhatási vagy beköltözési engedélyt, vagyis látnánk a hivatali út mindkét oldalát. Egy bekezdés erejéig szó van az OTP-hitelekről (94.), de nem tudjuk meg belőle, hogyan lehetett OTP-lakáshoz jutni, mi volt a feltétele, egyáltalán tudhatták-e az emberek, hogy miben különbözik a tanácsi vagy a szövetkezeti lakás igénylése? Hogyan vehették fel a vállalati kölcsönöket? És az OTP miből finanszírozta az építkezéseket? És a tanács, az állam? Egy szó sem esik például a gazdasági mechanizmus átalakításról, az olajválság begyűrűzéséről vagy a nyugati kölcsönökről. Többször is említi, hogy a különböző szervek közti viszony időnként feszült volt, de azon kívül nem tudunk meg többet, hogy a minisztériumok és a tanácsok közti együttműködés nem mindig volt felhőtlen. Azt is csak lebegteti, miben állt Szépvölgyi Zoltán 1980-as félreállítás, hiszen 1986-ig Budapest tanácselnöke volt.

Időnként előtűnik az alcímbe még sokat sejtető *fejlesztések társadalmi háttere* is. Láthatunk példákat az élelmiszerellátás megszervezésére, az üzletek forgalmára, az alkoholfogyasztásra, de hiányoltam a magáneros építkezések nehézségeiből adódó társadalmi következmények, például a válások számának vagy az alkoholizmus emelkedésének vizsgálatát. Van-e nyoma peranyagokban, elvitték-e bíróságra az ügyfelek az átadott lakások hiányosságaival kapcsolatos sérelmeiket? Ha ennyi nehézséggel járt, miért ez a korszak a sikertörténet a közvélemény szemében, ha lakásépítésről beszélünk? Érdekes lenne egy olyan vizsgálat is, hogy a korszak szociológiai munkáiban vizsgált témakörök mennyire fontosak a mai történészeknek, ugyanazokat a problémákat ragadjuk-e meg, ugyanazokra a konklúziókra jutunk-e, mint a hetvenes–nyolcvanas évek kutatói?⁴ És egyáltalán használták-e a tanácsi vagy a pártapparátusbeli döntéshozók ezeket az elemzéseket? Fontos vizsgálati szempontnak tekintem a lakásmobilitást is. A szerző említi, hogy a párt szerint éppen a munkások nem tudták megvásárolni a „modern” lakásokat, de hogyan változott ez a negyven év alatt?

Több szakkifejezés (például: békekölcsön túljegyzés, városrész rehabilitációja stb.) megért volna egy pár szavas vagy mondatos magyarázatot, főleg, ha az „ügynevezett” szóval utalt is a különleges használatra (például: „ügynevezett szervezett egyéni módon”). Nem derül ki az sem egyértelműen, mivel járt a tiszta OTP-

⁴ Csak példaként két írás: Dr. Kóródi József – dr. Kőszegfalvi György: *Városfejlesztés Magyarországon*. Budapest, 1971; Szelényi Iván: *Településrendszer és társadalmi struktúra*. Budapest, 1972. Kézirat.

beruházás, az OKISZ-kivitelezés, illetve a magán- és társadalmi munka. Néhány adatot, körülményt a teljes megértés érdekében jobban ki kellett volna fejteni, ezek egy része csak lebeg a kötetben. Érdeemes lenne ismertetni, hogy mit jelent például az az adat, hogy „a közművek a város belterületének 17 %-án vannak kellően kiépítve” (94.), hiszen a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) statisztikáiban ezzel szemben a megépült lakásoknál majd 100 százalékos közművesítést olvashatunk. Hasonló problémákat fedezhetünk fel a gáz-, elektromos és a hőellátás terén is. Ez pusztán az adatok torzításából adódik, vagy a fennmaradó 83 százalékon olyan területeket is értenünk kell, ahol nem is terveztek lakást építeni, vagy ahol nem is szükséges a közművesítés?⁵ És egyáltalán, mi volt a helyzet ebben az időben más szocialista vagy nyugat-európai országoknál? Azt megtudjuk, hogy a Magánérő Bizottságot „mind kritikusai, mind saját tagjai súlytalannak tekintették; csak ajánlástételi jogosítványaik voltak, és tagjaiknak sem volt kellő társadalmi tekintélyük”, de hogy ez miért alakulhatott ki, arra nem kapunk választ.

Említettük, hogy Kocsis János Balázs kutatásait leginkább levéltári forrásokra alapozta. Ezek azonban szinte kizárólagosan a hatóságok *hivatalos* jelentéseire épülnek, így feltételezhetően meglehetősen *egyoldalúak*. A szerző ráadásul sokszor kézenfekvőnek veszi egyes jelentések, sőt tervek megvalósulását is. Az adatok sokkal sokszínűbbek lettek volna például a hangulatjelentések tükrében, meg tudhattuk volna, hogyan viszonyult maga a lakosság a lakáshelyzethez.

Egy félreértésre is fel kell hívni a figyelmet: Kocsis szerint „a tanács VB jegyzőkönyvei a Fővárosi Levéltárban jelenleg rendezetlenek” (118.) Budapest Főváros Tanácsa VB-üléseinek jegyzőkönyvei *darabszinten rendezettek, és a BFL kutatótermében elérhető darabszintű jegyzékekkel rendelkeznek*. Ugyanitt említi azt is, hogy a belső viták „terepei a *tanácsülések* voltak.” Akkor miért nincs egyetlen hivatkozás sem Budapest Főváros Tanácsa *tanácsülési jegyzőkönyveire*? Ugyanígy fontos lett volna kiterjeszteni a kutatást a Budapest Fővárosi Tanács VB Építési (1953-tól Építészeti és Városrendezési) Osztályának, Lakásügyi Osztályának (1950–1952. Lakásgazdálkodási Osztály), Építési Igazgatóságának, Közmű- és Szolgáltatási Igazgatóságának irataira is.⁶ A további vizsgálatoknak mindenképpen ki kellene terjedniük még az építési, szállítási vállalatok irataira is,⁷ elsősorban azonban a Magyar Országos Levéltár (MOL) őrzésében lévő Országos Takarékpénztár állagai, például a Lakásépítési és hitelezési igazgatóság iratai rejthetnek még értékes információkat.⁸

A felelős kutató hitelét erősíti, ha a forrásokra hivatkozás és a források ellenőrzése, értelmezése következetes. Egy 1970-ből származó mondat (121.) például

⁵ Az adatok ellenőrzésére lásd például a KSH kiadványait: *A tanácsok tevékenységéről*, 1966. Budapest, 1967; *A tanácsok társadalmi és gazdasági tevékenysége, 1967–72*. Budapest, 1968–1973; *A területfejlesztés eredményei az V. ötéves terv időszakában*. Budapest, 1981; *A területfejlesztés eredményei a VI. ötéves terv időszakában*. Budapest, 1986.

⁶ Sorban a jelzetek: Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXIII.102.; XXIII.101.a; XXIII.111., XXIII.116., XXIII.125. és XXIII.126.

⁷ Például a 23. sz. Állami Építőipari Vállalat iratai. BFL XXIX.714.

⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL) XXIX-L-3-h.

a hivatkozással ellentétben nem a Fővárosi Tanács VB *jelentéséből*, hanem *előterjesztéséből* való, ami logikailag is egyértelmű, ha figyelembe vesszük, hogy az 1971-ben indult IV. ötéves terv számadataival foglalkozik.⁹ Nem tudjuk mire vélni azt sem, ha a szövegben „egy évvel későbbi javaslat” szerepel, ehhez képest a jelzetekben *négy* év eltérés van. (44.) Nem segíti az olvasó tájékozódását akkor sem, amikor ugyanarra a témára (például az 1961. és 1963. közt magánereőből épült lakások eloszlása) két különböző táblázatot hoz különböző számadatokkal és ellentétes tendenciával úgy, hogy nem kapunk választ az eltérések okaira. (99.)

A nem hozzáértő olvasó munkáját jelentősen segítené egy rövidítésjegyzék. Meglehetősen nehézkes az egyes rövidítések feloldása, főleg olyan esetben, ahol nehéz eldönteni, hogy egy új rövidítésről vagy elírásról van szó, például a már részben említett „BPVB” és a „PBVB” vagy a „PVB” esetében. Az irodalomra hivatkozás nem egységes, a levéltári őrzési helyek feloldása sem megfelelő (Magyar Országos Levéltár és a Budapest Főváros Levéltára lenne a helyes). A szemléltető táblázatok címei sem fizikailag, sem formailag nem különülnek el jól a szövegtől, így sokszor zavarják az olvasást, szerencsésebb lett volna ezeket függelékben szerepeltetni.

Végezetül reményünket fejezzük ki, hogy a Szerző folytatja kutatásait, és azok akár napjainkig is kitolódnak. Személy szerint – a fent feltett kérdéseken túl – kíváncsi vagyok arra is, hogy a Szelényi Iván által 1990-ben megfogalmazott, a lakótelepgyűriük lakosságára vonatkozó prognózisok közül melyik vált be?¹⁰ Van-e összefüggés a mai újjépítésű „lakóparkok” tervezésében és kivitelezésében tapasztalható problémák és a Kádár-korszak kérdései közt? Történt-e e téren rendszerváltás Budapesten?

Rácz Attila

⁹ BFL A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei (XXXV.1.a.4.), 344. öe. 32.

¹⁰ Szelényi Iván: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, 1990. 179–180.